
A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete és fejlettsége a dualizmus korában

Nagy Mariann könyvével a magyar gazdaságtörténet-írás régi adósságát törleszti. Noha mind az alulról építkező (pl. uradalomtörténeti), mind a társadalomtörténeti kérdéseket taglaló vagy a mezőgazdaság általános fejlődésével foglalkozó szakirodalom bőséges (bár korántsem teljes), a regionális összehasonlító vizsgálatok mindezülig hiányoztak a repertoárból. Különösen igaz ez az idegen nyelven is hozzáférhető szakirodalomra. A mű tehát e tekintetben is hiánypótló. A hiány oka részben az, hogy a regionális szemlélet interdiszciplináris megközelítést igényel: mind a földrajz, mint a statisztika módszereinek igénybevételét. A földrajztudomány (történeti földrajz) érdeklődése a dualizmus kori Magyarország regionális vizsgálatára nem terjedt ki, sokkal inkább az 1945 (rajonizáció) majd 1990 utáni helyzet (EU-csatlakozás, NUTS 2 szintű régiók lehatárolása, illetve a perifériakutatás) foglalkoztatta. Tovább nehezítette a kutatók dolgát, hogy a regionális összehasonlító vizsgálatokhoz egyértelmű régióhatárookra van szükség, márpedig a magyar földrajzi, történeti és statisztikai kutatások a (történeti) régiók lehatárolásában nem tudtak dűlőre jutni. A különböző lehatárolások (Keleti Károly, Kemény György, Fodor Ferenc, Prinz Gyula, Katus László stb.) érvényességének vizsgálata pedig időigényes munka. Az informatika fejlődéséig eleve nem is volt lehetőség sem a kvantitatív értékelésre-összehasonlításra, sem pedig a regionális tagolás helyességének vizsgálatára. A kvantitatív szemlélet és a többváltozós statisztika (tér)informatikával párhuzamos terjedése viszont lehetővé tette nagy mennyiségű adat egyidejű kezelését: a változók szelekcióját, az adatok rendezését, szűrését, valamint az iteratív régiólehatárolásokat. A kvantitatív megközelítés lehetővé tette a már létező régiólehatárolások realitásának tesztelését valamint új régióhatárok kialakítását statisztikai vizsgálatok alapján.

Mindez azonban a mezőgazdaságot jellemző változók helyes előzetes szelekciójának és a lépték (a vizsgálat geográfiai felbontásának) helyes megválasztásának függvénye. És ez nem kis munka, amit az adatok hozzá-

férhetősége és feldolgozásának időigényessége még tovább nehezít. Mert igaz ugyan, hogy a megyei szinten aggregált adatok felbontásánál egy járási szintű adatsor a régióhatárok sokkal pontosabb megrajzolását tenné lehetővé (talán), de ezen a szinten nem állt rendelkezésre számos olyan fejlettségi mutató, melynek kihagyása éppen a vizsgálat megbízhatóságát rontotta volna. A szerzőnek tehát a rendelkezésre álló nagyszámú modell (mind a regionális lehatárolást, mind a fejlettséget meghatározó változók kiválasztását illetően) mellett ezzel a problémával is szembe kellett néznie.

Mindemellett a szerző forráskezelése is dicséretes: egyrészt kritikus a régi adatokkal szemben (például újraszámolja Fellner Frigyes 1913-ból származó statisztikai adatait a mezőgazdasági termelés és ezen belül az állattenyésztés értékét illetően, meghatározza a nettó haszon és a bruttó haszon viszonyát, és így tovább), másrészt igyekszik minél szélesebb forrásbázist felhasználni a fejlettséget meghatározó változók szelekciójánál (gyakran olyanokat is, mint pl. az 1916-os Köztelek, vagy Matlaszkovszky Tádé írásai, vagy a földadót fizetők megyénkénti rétegződése, melyeket eddig nem kellő mértékben használtak e célra, vagy egyenesen negligáltak). Harmadrészt tudatosan ügyel arra, hogy ne *tabula rasa*-ból induljon ki: kutatásait a magyar agrártörténetírás eddigi eredményeibe integrálva vizsgálja, hogy milyen fejlettségi képet mutatnak a korábbi regionális felosztások (természetföldrajzi, statisztikai, nemzetiségi) az általa kiválasztott fejlettségi indexek alapján. A kapott eredmények indoklása példaértékű, ráadásul a szerző ötvözi a földrajz regionális szemléletét a történeti folyamatokkal (a hazaitól egészen az európai makrogazdasági trendekig – az 1880-as évektől kezdve az állattartás és a szántóföldi takarmánynövények előtérbe kerülése a gabonával szemben). Olyan kérdésekre keres választ, hogy a természetföldrajzi hatótényezőket felülírhatják-e közlekedésföldrajzi sajátosságok (Moson és Brassó fejlettsége mennyiben köszönhető „kapu” pozíciójának és fejlettebb társadalmi viszonyainak), vagy a társadalmi adottságok (a nemzetiségi vidékek azért fejletlenek, mert perifériák, vagy azért perifériák, mert fejletlenek, egyáltalán van-e összefüggés a nyelv/kultúra és agrárfejlettség között). Korrelációs vizsgálataival kitérően világít rá, hogy az állattartás nemcsak hogy ott került előtérbe, ahol a gabonatermelésre nem volt alkalmas a terület. Mivel azonban az állattartás fajlagos hozama alacsony volt, nem csoda, hogy a kedvezőtlen adottságú Székelyföldön is a gabonatermelést erőltették, noha annak természetföldrajzi szempontból nem sok realitása volt. Ugyanígy helyesen hozza összefüggésbe a sertéstartás elterjedésének területét a klimatikus viszonyokkal, hiszen az Alföld a szalastakarmány-termelésre kevésbé alkalmas, mint a generatív növények (a tápanyagot a

magjában tartalmazó kukorica) termesztésére. Szintén helyes a meglátása (a Katus László-féle nemzetiségi régiók szerinti lehatárolást elemezve), hogy a magyarlakta vidékek agrárelőnye elsősorban a természetföldrajzi adottságok eredménye, nem a kormányzati politikáé. Erre utal, hogy a magyarlakta Székelyföld nem volt fejlettebb a román régióknál, míg a vegyes Délvidék, vagy Észak-Burgenland messze kimagaslott a mezőnyből, noha a magyarság ott nem volt domináns: a kedvező természetföldrajzi helyzet mellett a városi felvevőpiacok közelsége volt a fő fejlődést befolyásoló tényező.

A kötet szerkezete a szerző törekvéseinek megfelelően nagyon didaktikus, logikus (a recenzens nagy öröme): külön fejezet foglalkozik a historiográfiával (mind a regionális felosztásokkal, mind az agrárstatisztika és felhasználásának történetével), a módszertannal (a változók kiválasztásának módszerével), a mezőgazdasági termelés kvantifikálásának vitás kérdéseivel, továbbá a régió belüli és régiók közötti fejlettség vizsgálatával az eltérő regionális felosztások esetében. Külön fejezetet kap a többváltozós statisztikai módszerek alapján történő, fejlettségen alapuló régiólehatárolás (a fejlettséget meghatározó és független változók kiemelése faktoranalízissel, majd az ezek alapján végzett klaszteranalízis) és a keletkezett magyar agrárregiók (20 kicsi, illetve 7 nagy, melyek közül az erdélyi és a vásárvonalat tömörítő átmeneti régió, valamint a nagyalföldi régió határai is nagyjából egyeznek a természetföldrajzi régiókéval) fejlettségi viszonyainak leírása komplex fejlettségi mutatók segítségével (faktorértékek). A szöveg megértését több mint 100 színes térkép és nagy mennyiségű táblázat segíti (a jelmagyarázatban alkalmazott kategóriahatárok szintén helyes módszertani megfontolásokat tükröznek), melyek a számítások eredményeit tartalmazzák, lehetővé téve a kutatás reprodukálását. Külön érénye a kötetnek, hogy Horvátországot is vizsgálja.

Ugyanakkor a fő fejezeteken belül további hierarchikus tagolásra lett volna szükség, ez segítette volna a tájékozódást a „sűrű leírásban” (ezen a betűméret, címsor stílusának változtatása is javított volna). Öröndetes viszont, hogy az egyes változók értékeinek regionális vizsgálatánál az aktuálisan elemzett változók kurziváltak, ami megkönnyíti a tájékozódást. A fő megállapítások – akár megerősítik, akár megkérdőjelezik az eddigi eredményeket – hasonló módon történt kiemelése szintén üdvös, mert így a tézisek nem vesznek el a regionális differenciákat elemző bekezdések tömegében. A betűméret azonban általánosságban véve lehetett volna nagyobb, még ha ez növeli is a terjedelmet. Szintén hasznos lett volna egy-két komparatív vizsgálat eredményét táblázatban közölni a szöveg között (a fejezetek végén közölt táblázatok adatainak kombinatív szelekciójával), nem csak az

egy-egy fejezetek végén. Ugyanígy, a megyék gazdasági fejlettségi sajátosságait lehetőség szerint nemcsak térképen, de dendrogramon (a klaszteranalízis eredményeit bemutató, az egyes esetek-megyék közötti hasonlóságot bemutató ágdiagramon) is érdemes lett volna közzétenni.

Összességében e hiánypótló – kliometrizáló jellege miatt a hagyományos történelmi interpretációktól eltérő, ezért sokak számára nehezen olvasható – munka új források és adatok bevonásának lehetőségére mutat rá, felhívja a figyelmet a történelmi Magyarország mezőgazdaságának sokszínűségére, valamint az eddig alkalmazott regionális beosztások korlátaira, mindemellett további adatvadászatra, új kérdések feltevésére és következtetések levonására is lehetőséget biztosít.

Nagy Mariann: *Regional Structure of the Hungarian Agriculture at the Beginning of the 20th Century* (A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete és fejlettsége a dualizmus korában). Collection Károli. Károli Gáspár Református Egyetem. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 472 o.

Demeter Gábor